

ՍԵՔԵՆՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԶՈՐՍ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

(Շար. տե՛ս «Բազմավեպ» 1970, ք. 1-3, էջ 5)

Սերէոսի Պատմութեան առաջին չորս գլուխներու հեղինակի հարցին չուրջ՝ բանաճրները սկիզբէն ի վեր երկու հակընդդէմ կարծիքներ պաշտպանած են: Ոմանք՝ այդ չորս գլուխները, կամ ինչպէս կ'ըսուէր՝ երկու գլուխները, անբաժանելի մասերը կը համարին նոյն ինքն Սերէոսի Պատմութեան, և հետեւաբար՝ աւելորդ հեղինակութեան կը վերագրեն: Ուրիշներ՝ դանոնք տարբեր հեղինակի գրութիւն կը համարին, և պատահականօրէն զետեղուած Սերէոսի Պատմութեան զբքին սկիզբը. ուստի՝ կը կոչեն Ամանուկ կամ Կեղծ-Սեբէոս վերագրելներով:

Ս. Մալխասեանց, իր քննական հրատարակութեան մէջ, 1939ին, հարցը երկար քննելէ ետք՝ առաջին կարծիքը պաշտպանեց և անոր համեմատ ալ կատարեց իր հրատարակութիւնը: Այժմ, Արդարեան կրկին քննութեան ենթարկելով հարցը՝ երկրորդ տեսակէտ կը պաշտպանէ. այն առաւելութեամբ, որ այդ չորս գլուխներու հեղինակն ալ կ'որոշէ յանձին Յովհաննէս Տարօնեցիի, որ ժ.Ա. դարուն ծագկած է և կրած Բագրատունեաց Պատմութիւն մը, սկիզբէն մինչև իր օրերը: Այս Պատմութեան մաս կը համարի վերսլիշեալ չորս գլուխները¹:

Հարցին քննութեան կը ձեռնարկենք նրպատ մը բերելու յոյսով Սերէոսի առեղծուածին, որ տակաւին լիով լուծուած բլլալ չի թուիր:

Միհրդատեան, Սերէոսի պատմութեան առաջին հրատարակիչը, անոր առաջին

չորս գլուխները Դպրութիւն կոչած էր, ամբողջ գիրքը երեք գլուխներու բաժնելով. այսինքն, Ա. Դպրութիւն՝ Ա. Բ. գլուխները, Բ. գլուխները՝ Գ. Դ. գլուխները, և Գ. գլուխները՝ մնացեալները: Երկրորդ տպագրութեան հրատարակողը Ք. Պ., Դպրութիւն կը կոչէ միայն առաջին երկուքը, այսինքն Ա. Դպրութիւն՝ Ա. Բ. գլուխները, Բ. Դպրութիւն՝ Գ. Դ. գլուխները. իսկ մնացեալները, իբրեւ առանձին երկ, նախըզանք մը զնելէ ետք, կը բաժնէ ԼԸ. գլուխներու: Ս. Մալխասեան վերագրանալով ձեռագրի բաժանումին՝ կը վերցնէ Դպրութիւն անուանադրումը և սկիզբէն կը բաժնէ գլուխներու (Ա-Ծ): Ուստի՝ Մալխասեանի հրատարակութեան առաջին չորս գլուխները՝ նախորդներու երկու դպրութիւններուն կը համապատասխանեն:

Դալով այս չորս գլուխներու պարունակութեան՝ պէտք է նշել որ երկու մասերէ բաղկացած են: Այսինքն, առաջին երկու գլուխները՝ երկու մասերու մէջ կը խօսին Հայոց Պատմութեան սկզբնական շրջանին մասին, հասնելով Արշակունի թագաւորութեան հաստատութեան՝ Հայաստանի մէջ: Այս մասը կը վերջանայ Պարթև և

1. Հմտ. ՍԵՔԵՆՍ, Պատմութիւն, հրտ. Ս. Մալխասեանց, Երևան, 1939, Յառաջաբան, էջ ԺԺ և յջ:

2. ԱՐԳԱՐԵԱՆ, Սեբէոսի Պատմութիւնը և Ամանուկի առեղծումը, Երևան, 1965, Գրութիւն Բ. Անանունի հատումը և նրա յօդանուն ժամանակը, էջ 30-133:

յառաջարանին հեղինակը: Հարց մը՝ որ դրադեցուցած է ամբողջ դար մը բոլոր բանասէրները, որոնք Սերէոսի Պատմութիւնը ուսումնասիրեցին: Ըստ Այոնցի՝ անոնք Սերէոսի Պատմութեան մէջ յիշուած Սասանեան հինգ թագաւորներն են, այսինքն՝ Որմիդը, Խոսրով Ապրուէզ, Կաւատ, Արտաշէր եւ Յազկերտ: Բայց Մալխասեան դիտել կու տայ որ Սերէոսի Պատմութեան մէջ կը խօսի նաեւ Խոսրով Անուշիրուանի եւ Բորբ բարձրիկ մասին, որով ոչ թէ հինգ՝ այլ եօթը թագաւորներ կ'ըլլան: Ուստի՝ ան կ'առաջարկէ հինգ թագաւորները տեսնել Բիւզանդացի կայսրերու մէջ, այն է՝ Վորիկ, Փոկաս, Հերակլ, Երակլակ եւ Կոստաս⁶: Հոս ալ Արզաբեան դիտել կու տայ որ «Մալխասեան անտեսել է Սերէոսի Պատմութիւնում հանդէս եկող բիւզանդական կայսրերից մէկին, Հերակլի որդի Կոստանդընին, որի դահ բարձրանալու մասին կը զրէ Սերէոսի»⁷: Ակիւնեան, որ նոյնպէս առաջին չորս գլուխները Սերէոսի կը վերադրէ, հինգ թագաւորներն կը տեսնէ բիւզանդացի եւ պարսիկ այն թագաւորներու մէջ, որոնք Սերէոսի պատմութեան մէջ զլխաւոր դերակատարներ կը հանդիսանան, ինչպէս են Վորիկ, Խոսրով, Հերակլ, Կոստանդին եւ Յազկերտ: Յետոյ կարծիք փոխելով, հինգ թագաւորները կը բացատրէ հինգ թագաւորութիւններով, որոնց մասին կը խօսի Սերէոս ամբողջ պատմութեան ընթացքին, մէջն առնելով առաջին գլուխները. այսինքն Սելեւեան, Պարթեւ, Հայ, Պարսիկ եւ Բիւզանդական թագաւորութիւնները⁸: Բայց ասով արդէն կը հեռանայ բնագրէն, ուր թագաւորը ըսուած է եւ ո'չ թագաւորութիւն:

Մինչդեռ այն բանասէրները, որոնք առաջին չորս գլուխները Սերէոսի չեն վերադրեր, հինգ թագաւորները կը փնտռեն միմիայն այս առաջին գլուխներուն մէջ՝ առանց նկատի առնելու Սերէոսի Պատմութեան բուն գիրքը: Այսպէս Ն. Մառ հինգ քաղաւորներով կը հասկնայ Սելեւեան եւ Պարթեւ թագաւորները, որոնց մասին կը խօսուին Բ. գլուխին մէջ,

այսինքն՝ Սելեւեան Նիկանոս, Անտիոքոս Սոտեր, Անտիոքոս Թէոս, Արշակ Մեծ եւ Արշակ քաջ⁹: Թուիւեան եւ Հ. Կ. Տէր Սահակեան, որոնք առաջին գլուխները Փաւստոսի կը վերադրեն, հինգ թագաւորները կը փնտռեն նոյն հեղինակի Պատմութեան մէջ, այսինքն՝ Խոսրով Կոստակ, Տիբան, Արշակ, Պապ եւ Վարադգատ¹⁰: Հոսն՝ կարելի է ասոնց շարքին դասել Սիմէոն Ապարանեցին, որ վերոյիշեալ հինգ թագաւորները նշմարած է Ա. գլուխին մէջ, ուր կը յիշուին Զարեհ, Արմոզ, Սարհանգ, Շաւարշ եւ Փառնաւաղ հայ թագաւորներու անունները¹¹: Արզաբեան իրաւամբ անբաւարար կը դնէ այս բոլոր կարծիքները, որոնք կարծես նկատի առած չեն յառաջարանին մէջ ըսուածները՝ իրենց ամբողջութեամբ: Ուստի ան, որ դեկրելով Պատկանեանի կարծիքը, հինգ բառը կը սրբադրէ, եւ կը կարգայ հին: Եւ այս ընթերցումին ի նպատակ հետեւեալ պատճառարանութիւնը կ'ընէ՝ վերոյիշեալ յառաջարանին մէջ երեք անգամ կրկնուած է նոյն դադափարը՝ հետեւեալ ձևերով.

1) զամս եւ դաւուրս հինգ թագաւորացն յիշատակելով:

2) զիրոմեալ ի վերայ վիմի զամս եւ դաւուրս հինգ թագաւորացն Հայոց եւ Պարթեւաց յունարէն դպրութեամբ:

3) Ես Ապարանեցեոս զրիչ զրեցի ... զամս առաջին թագաւորացն Հայոց հրամանաւ քաջին Տրդատայ, առեալ ի դիւանէն արքունի:

Այս վերջին խօսքին մէջ զամս առաջին քաղաւորացն բացատրութիւնը կը համապատասխանէ նախորդներուն մէջ ըսուած զամս եւ զաւուրս հինգ քաղաւորացն բացատրութիւններուն: Ուստի՝ եթէ հինգ

6. ՍԵԼԵՎՍ, Անդ, էջ 159-161, ծանօթ. Թիւ 2:

7. ԱՐԳԱՐԵԱՆ, Անդ, էջ 38:

8. Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ, Սիբիւսի ժամանակագիրն եւ Փ. Բիւզանդեայ Ա. Պատմութիւնը, Հանդէս Ամս. 1938, էջ 23:

9. Հմմտ. ԱՐԳԱՐԵԱՆ, Անդ, էջ 34:

10. Հմմտ. ՍԵԼԵՎՍ, Անդ, էջ 58, 6:

11. ՍԻՄԵՈՆ ԱՊԱՐԱՆԵՅԻ, Անդ, էջ 17:

համարինք թէ հետեւեալը ըլլայ. Յառաջարանին հեղինակը ծրագրած ըլլալով նախ խօսիլ նախնի քաջերու, այն է Հայկի եւ անոր սերունդին յաջորդող հայ թագաւորներու, եւ ապա Պարթեւ ցեղէն սերած թագաւորներու մասին, հարկ տեսած է ճշտել որ Ագաթանգեղոսի արձանագրութեան մէջ յիշուած առաջին թագաւորները՝ Պարթեւ ցեղէն սերած Հայոց թագաւորներն էին եւ ոչ թէ Հայկի սերունդէն. ճշտում մը՝ զոր ընկն պէտք չունէր արձանագրութիւնը գրողը, որ միայն Տրդատի նախնիքներդէն անունները պիտի արձանագրէր:

Կը մնայ հարցը՝ թէ ո՞վ էին այս հինդ թագաւորները. ինչ որ դիւրաւ կրնար լուծուիլ՝ եթէ ունենայինք արձանագրութեան պատճէնը, ինչպէս խոստացած էր տալ յառաջարանին հեղինակը. «Զոր փոքր մի եւ ապա յիշուած տեղւոյն տեսցես զպատճէնն»: Դժբախտաբար, այժմ այդ պատճէնը պահուած չէ Սեբէոսի պատմութեան մէջ: Ուստի՝ պիտի դիմենք հետեւեալ պատճառարանութեան: Արձանագրութեան մէջ յիշուած առաջին թագաւորները, ինչպէս ըսինք՝ պէտք է կապ ունենային Տրդատի հետ, որ արձանագրութիւնը գրել հրամայած էր: Այդ կապը յայտնի կ'երեւի մեր հեղինակին ճշտումին մէջ՝ որ զանոնք հայ պարքեւ թագաւորներ կը կոչէ: Ուստի՝ կը հետեւցնենք թէ Տրդատ իր ցեղին եւ հարստութեան պատկանող նախորդ թագաւորներու ժամանակագրութիւնը գրողին տուած էր արձանագրութեան վրայ: Արդ՝ պարթեւ ցեղին պատկանող թագաւորները Հայոց գահին վրայ կը բարձրանան Տրիթի կամ Տրդատ Ա. ու: Սակայն՝ ինչպէս Մանանդեանի գիտելի տալ, Հայ Արշակունի հարստութիւնը Տրդատ Ա. ու սկիզբ չ'առնէր. որովհետեւ Տրդատ Ա. եւ անոր քանի մը յաջորդները՝ Հայոց գահը կը բարձրանան Հռոմայեցի կայսրներու կամ Պարթեւ արքաներու հաւանութեամբ ու կարգադրութեամբ, եւ ոչ թէ յաջորդութեան իրաւունքով: Հայ Արշակունի հարստութեան

հիմնադրելը՝ պատմականորէն կը ներկայանայ Վաղարշ Բ. թագաւորը, որուն յաջորդները որդեոց որդի Հայոց թագաւոր կ'ըլլան յաջորդութեան իրաւունքով: Մանանդեան, որ իր քննական Պատմութեան մէջ Վաղարշէն մինչեւ Տրդատ Գ. չըրջանը նոր տուեալներով կը լուսարանէ, կը թուէ հետեւեալ Արշակունի թագաւորները. Վաղարշ Բ. (չ. 170-190) որուն կը յաջորդեն Սոսրոյ Ա. (190-216), Տրդատ Բ. (217-252), ապա Սոսրոյ Բ. (272-287), եւ հուսկ՝ Տրդատ Գ. (297-330)¹²: Ահա այս Տրդատ թագաւորն է որ Ագաթանգեղոսի պատուիրած է արձանագրել զինքը կանխող եւ իրեն նախնիքը եղող Հայ-Պարթեւ թագաւորներու անունները եւ անոնց ժամանակագրութիւնը: Կը բաւէ հաշուի առնել անոնց թիւը՝ զոնելու համար հինդ Հայ-Պարթեւ կամ Հայ-Արշակունի թագաւորներու անուններ, մէջն առնելով ընտանաբար նաեւ Տրդատ Գ.՝ որ արձանագրութեան պատուիրատուն էր:

Ինչպէս ըսինք՝ յառաջարանի հեղինակը խոստացած էր վերոյիշեալ արձանագրութեան պատճէնը տալ: Դժբախտաբար, այժմ չունինք դայն: Սակայն մեզի կը թուի որ անկէ մասեր մնացած ըլլան Գ. զլուխին մէջ, որ Պարսիկ, Բիւզանդացի եւ Հայ թագաւորներու սխալ շատ ժամանակագրական ցանկ մըն է, բայց սահմած է Սոսրոյի եւ Տրդատի վերաբերեալ շատ ճիշտ տեղեկութիւններ, որոնք շատ լաւ կը համապատասխանեն պատմական քննութեանց հետեւանք ճշտումներուն: Այսպէս, Սոսրոյի ժամակակցութիւնը՝ Աւերդիանոս կայսեր (270-275), եւ անոր մահը կամ սպանութիւնը՝ տեղի ունեցած Դիոկղեան տիարնոսի Գ. տարին (287), Տրդատ թագաւոր կարգուիլը Դիոկղեանտոսի ԺԵ. տարին (297) եւ անոր Թ. տարին Կոստանդիանոսի իշխանութեան գլուխ անցնիլը, պատմական ճիշտ թուականներ են, որոնք մեր կարծիքով քաղուած են Ագաթանգեղոսի արձանագրութեան պատճէնէն, զոր

12. ՄԱՍՆԱՆԻԱՆ, Քննական տեսութիւն հայ ժողովուրդի պատմութեան, Երևան, 1957, Հտ. Բ. Մասն Ա., էջ 104:

Սերէոսի յառաջարանին հեղինակը մէջբերեա՞ծ էր եւ ապա կորսուեցաւ կամ խաթարուեցաւ:

Ազգաբանգեղոս

Սերէոսի Պատմութեան յառաջարանի այս մասին մէջ՝ երկու հեղինակներ կը յիշուին, որոնցմէ հնազոյնը Ազաթանդեղոսն է, որ Տրդատ Թաղաւորի հրամանով զբաժ է Մծուրքի արձանագրութիւնը: Դժուարութիւն չենք գտներ զինքը նոյնապէս Տրդատ Գ. Թաղաւորի քարտուցելու Տրդատ Գ. Թաղաւորի զինանազարին հետ: Ուստի՝ ան ապրած ու դործած ըլլալու է Գ. դարու վերջերը եւ Դ.ին սկիզբները: Տեղեակ է յունարէն լեզուին: Անունն ալ յունական ծագումով է, որ դործածական էր Գ. եւ Դ. դարերուն Արեւելքի մէջ: Ազաթանդեղոս անունին նշանակութիւնը իր քարի հրեշտակ պատճառով իր արքունի զինանքին մը ըլլալուն: Երական անձնաւորութիւն մը ըլլալուն: Մծուրքի արձանագրութեան մէջ՝ ան ինքզինքը գրիչ կ'անուանէ եւ Տրդատ Թաղաւորի հրամանովը զրի առած՝ անոր նախնիքներուն ժամանակագրութիւնը, ինչ որ կը քաղելով արքունի զինանքին, կամ լաւ յայտնէ անոր քարտուղար մը, կամ լաւ եւս, արքունի զինանազարի ըլլալու պարզան:

Ասկէ զատ՝ Սերէոսի Գ. զուլիսին մէջ պահուած Մամիկոնեանց ցեղագրութեան հատուածին լուսարանութեամբ, երեսուն կէլէլէ որ Ազաթանդեղոս զբաժ է նաեւ Հայոց Պատմութիւն մը, որուն մաս կը կազմէր յիշեալ Մամիկոնեանց ցեղագրութեան հատուածը:

Մեր այժմեան քննարկին Գ. զուլիսին մէջ անկապ կերպով կը պատմուի Մամիկոնեաններու ծագումին պատմութիւնը, իրեն շարունակութիւն Ստեփանոս Տաւրեւ շարունակութիւն Ստեփանոս հարստանացիէն քաղուած Ստեփանոս հարստութեան հիմնարկութեան պատմութեան: «Եւ յետ նորա (Արտաշէր) պայազատք Եւ յետ նորա օրինադրէն զՄամիկոնորին զնոյն ձեւ օրինադրէն»¹³: Մայնէիցն սակա ազգաց զնկողութիւն»¹⁴: Մայնէիցն սակա ազգաց զնկողութիւն մըն է, որով Սերէոսի առեղծուած էր որ հոս երկու հատ-

ուածներ իրարու իրր շարունակութիւն զրուած են, եւ զատած էր զանոնք միջանկեալ ընդհատ մը թողլով եւ նշելով ծանօթութեան մէջ՝ Թէ հոս թուղթ մը ինկած ըլլալու էր, որուն հետեւանքով՝ բնագիրը խանդարեա՞ծ էր¹⁵: Սակայն Արաբեանի կը պարտինք բնագրին ճշտումը եւ անոր լաւագոյն լուսարանութիւնը¹⁶: Անոր ճշտումով՝ վերոյիշեալ հատուածը պէտք է կարդալ. «[Սյսպէս շարա]դրէ զՄամիկոնէից օրէն ազգացնութիւնն: Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգին Արամենակայ, այլ են եկեալ ի ձենաստանէ յամա արքային Պարթեւաց եւ Մեծին խորովու արքային Հայոց. որպէս լուայ յառնէն մեծէ, որ եկեալ էր հեղատակութեամբ ի ձենաց Թաղաւորէն առ արքային խորով. յոր իմ հարցեալ ի դրանն արքունի»: Թէ հատուածը Ազաթանդեղոսի կը պատկանի սկսեալ «Որպէս լուայ բառերէն», Արաբեանի կը փաստէ Սիմէոն Ապարանեցիի վերաբերեալ: Սիմէոն՝ յետ պատմելու վաղարշակի մասին, հետեւելով խորհրդանշի, կը թողու իր առաջնորդը ու կ'ըսէ. «Ձի պատմութիւնն ոչ արտօթեալ / Ըզբերթոյն կրկնարանեալ / Այլ զձենագրուն յիշատակեալ / ՉՄամիկոնեանն զեկուցեալ / Վասն սոցա դրուակարգեալ: / Բայց Մովսեսի ոչ ձայնակցեալ / Ազաթանդեղեալ գոլ հետեւեալ / Այն որ ըզդեսպանս ձենաց հարցեալ / ի սոցանէ զատոյցն ուսեալ / Յորմէ զրով մեղ աւանդեալ»¹⁶: Սիմէոնի այս խօսքերը ոչ միայն կը փաստեն Թէ Մամիկոնեանց ցեղագրութեան պատմութեան հեղինակը Ազաթանդեղոսն է, այլ Թէ խորով արքայի արքունիքին մէջ ձենաց դեսպանին հարցնողն ալ նոյն ինքն Ազաթանդեղոսն է. հետեւաբար «Որպէս լուայ յառնէն մեծէ» խօսքերը կը պատկանին Ազաթանդեղոսին եւ ոչ Թէ Սերէոսին կամ ուրիշ մը: Ստիկա կարեւոր լուսարանութիւն մըն է, որով Սերէոսի առեղծուած էր կծիկ մըն ալ քակ-

13. ՍԵՐԵՈՍ, Անդ, էջ 12:

14. ՍԵՐԵՈՍ, Անդ, էջ 170, ծանօթ. 17:

15. ԱՐԳԱՐԵԱՆ, Անդ, էջ 75-81:

16. ՍԻՄԵՈՆ ԱՊԱՐԱՆԵՅԻ, Անդ, էջ 28/9:

ուած կ'ըլլայ. մինչ նախապէս յոյժ կառ-
կածելի կը մնար վերի տեղեկութիւնը,
երբ ան վերադրուած էր Սերէոսի: Ասկէ
զատ՝ Ազաթանդեղոսի մասին մեր տեղե-
կութիւնը կ'ընդարձակուի. քանի որ ա-
նոր՝ ոչ միայն Տրդատի, այլ նաեւ հօրը՝
Խոսրովի արքունիքին մէջն ալ պաշտօն
ունեցած ըլլալը կ'իմանանք: Իրեն անու-
նին ծանօթ են Ե. դարուն վերջերը Ղ.
Փարսկեցի եւ Մ. Խորենացի, իրեն հա-
յոց Պատմութեան հեղինակ:

Հուսկ, ի՞նչ աղբր ունի Ազաթանդեղո-
սի Հայոց Պատմութիւնը՝ Գրիգոր Լու-
սաւորչի Վարքին հետ: Ուրիշ տեղ¹⁷ ըսած
ենք թէ Գրիգոր Լուսաւորչի Վարքը ունե-
ցած է երեք խմբադրութիւն. ամէնէն հինը
գրուած պէտք էր ըլլալ Դ. դարուն, յու-
նարէն լեզուով: Ասիկա Ե. դարուն հա-
յերէնի վերածուած էր Խոսրով եւ Տրդատ
թագաւորի վերաբերեալ պատմական տե-
ղեկութիւններու յաւելումներով: Հուսկ
Զ. դարու սկիզբները՝ Կորնիւի «Վարք
Մաշտոցի» երկէն եղած զրական փոխա-
ռութիւններով՝ ճոխացած՝ կազմուեցաւ
այժմեան Ազաթանդեղոսի հայերէն խմբ-
ադրութիւնը: Բ. խմբադրութեան՝ մա-
սամբ ներկայացուցիչ կը հանդիսանան
Յունարէն Վարքը՝ գտնուած եւ հրատա-
րակուած Փրոֆ. Կարթիքէն, եւ անոր արա-
բերէն թարգմանութիւնը՝ հրատարակ-
ուած Ն. Մուշէն, որոնք նկատմամբ վեր-
ջին հայերէն խմբադրութեան՝ ունին որոշ
տարբերութիւններ: Այս Վարքին հեղե-
նակը ինքզինքը ականատես կը կոչէ իր
պատմածներէն մէկ մասը, եւ միւս մա-
սերն ալ լսած է հաւատարմով անձերէ: Ա-
կանատեսի հանգամանքը կը նշմարուի
մանաւանդ հոն՝ ուր կը պատմէ Լուսա-
ւորչի դէպի Կեսարիա ճամբորդութեան եւ
հոն տեղի ունեցած ձեռնադրութեան հետ
կապուած բոլոր պարագաները: Այս ա-
կանատես հեղինակը ոչ միայն քրիստո-
նեայ, այլ նաեւ եկեղեցական մը ըլլալ
կը թուի, եւ ապրած կամ ներկայ եղած
Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռնադրութեան
չըմանին: Եւ Վարքն ալ գրած պէտք է ըլ-
լայ անոր մահէն ետք: Այս պարագաները

նկատի առած՝ Հենք կրնար Ազաթանդե-
ղոսի վերադրել Գրիգորի վարքը, քանի
որ վերեւ մեր քաղած տեղեկութիւններուն
համաձայն՝ ղինը պէտք է նկատենք աշ-
խարհական մը, եւ Խոսրով թագաւորի օ-
րերէն արդէն արքունի զինանատան պաշ-
տօնեայ: Մինչդեռ Մ. Խորենացիի քով կը
գտնենք կարեւոր տեղեկութիւն մը, որ
մեր Լեւթադրութեամբ կրնայ Գրիգորի
Վարքին հեղինակը ըլլալ: Ան իր Պատմու-
թեան Բ. գրքին Զ. գլուխին մէջ կը յիշէ
Արտիթէս եպիսկոպոս մը, որ Մարկոս
միայնակեացի մը կը պատասխանէ՝ Գրի-
գոր Լուսաւորչի մանկութեան վերաբեր-
եալ դէպքի մը մասին: Արտիթէս եպիս-
կոպոս մը կը յիշուի Գրիգորի Վարքին
մէջն ալ, հոն՝ ուր կը թուարկուին Լուսա-
ւորչին ձեռնադրուած եպիսկոպոսները.
ասոնց շարքին կայ Արտիթէս եպիսկոպո-
սը, որ Խորխոռունաց եպիսկոպոս կը
կարգուի: Ուրեմն՝ այս Արտիթէսը շատ
լաւ կրնար ներկայ եղած ըլլալ Գրիգորի
ձեռնադրութեան, Կեսարիոյ մէջ, եւ անոր
հետ եկած Հայաստան ու անոր ձեռքէն
ձեռնադրուած ու կարգուած եպիսկոպոս
Խորխոռունիներու. տեղեակ էր Գրիգոր
Լուսաւորչի կեանքի վերջին շրջանին՝ իր-
եւ ականատես, իսկ առաջին շրջանին
տեղեկութիւնները քաղած է հաւատարմի
անձերու վկայութենէն: Ե. դարին երբ
Գրիգորի վարքը հայերէնի վերածուեցաւ,
անոր խմբադրը այդ վարքը ճոխացուցած
ըլլալու է՝ Խոսրովի եւ Տրդատի մասին
պատմական տեղեկութիւններով, որոնք
սերտ կապ ունէին Գրիգոր Լուսաւորչի
հետ. պատմական այս տեղեկութիւնները
ան քաղած պիտի ըլլայ Ազաթանդեղոսի
Հայոց Պատմութենէն: Այսու Ազաթան-
դեղոսի անունը Ե. դարէն ստգին կապ-
ուեցաւ Տրդատի եւ Գրիգոր Լուսաւորչի
անուններուն՝ իրեն անոնց պատմադրել:

(Շար. 1)

Հ. ՊՕԳՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

17. Հ. Պ. ԱՆԱՆԵԱՆ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռ-
նադրութեան քուակամը եւ պարագաները,
Վենետիկ, 1960, էջ 101-115: